

ARTEFILETIKA JAKO PROSTŘEDEK K ROZVOJI DUŠEVNÍHO ZDRAVÍ U DĚTÍ V REZIDENČNÍCH ZAŘÍZENÍCH

ARTEFILETICS AS A MEAN OF DEVELOPING MENTAL HEALTH OF CHILDREN IN RESIDENTIAL INSTITUTION

Mgr. Michaela Matějková

Abstrakt

Děti v rezidenčních zařízeních ve zvýšené míře trpí sníženou psychickou odolností a sklonem k depresím. Cílem pedagogického personálu je rozšiřovat sociální kompetence těchto jedinců a budovat v nich silné osobnostní podpory, které by přispěly k duševní pohodě resocializovaných dětí. Artefiletické výtvarné aktivity mohou posloužit jako nenásilný nástroj při budování zdravého sebepojetí či sociálních dovedností.

***Klíčová slova:** Rezidenční zařízení, Artefiletika, sociální kompetence*

Abstract

Children in residential institutions suffer from reduced mental resistance and tendency to depression. The aim of the teaching staff is to expand social skills of these individuals and build them strong personal support, which would contribute to the wellbeing of children in resocialization process. Artefiletic art activities can build a healthy self-esteem and social skills.

***Key words:** Residential institutions, artefiletic, social skills*

1 SPECIFICKÉ ZNAKY DĚTÍ V REZIDENČNÍCH ZAŘÍZENÍ

Děti v rezidenčních zařízeních jsou nejobsáhlejší skupinou sociálně znevýhodněných, trpí nízkou psychickou odolností a duševní nepohodou, proto zde probíhá intenzivní převýchova. Ústavní péče staví na principu reedukace, kompenzace a resocializace, tedy vychází ze dvou základních pravidel: odstranit získané společensky nepřijatelné formy chování a vytvořit strukturu vhodných návyků, zvyků a sociálních dovedností. Aby bylo možné dosáhnout pozitivních výsledků, je potřeba vycházet z již existujících přijatelných forem a na ně dále navazovat, neboť není možné dosáhnout duševního zdraví dítěte, pokud by docházelo pouze k odstraňování špatných návyků.

1.1 Determinanty duševního zdraví dítěte

V rezidenčních zařízeních najdete děti, mezi kterými jsou velké osobnostní rozdíly. Právě kvůli různorodosti musí pracovníci zařízení co nejvíce sil investovat do rozvoje jejich sociálních dovedností. V první řadě je potřeba u dětí s poruchou či problémovým chováním vytvořit pevné opory ve struktuře osobnosti, jedinou správnou cestou je zacílit na jejich hodnoty, potřeby či postoje. Dítě musí získat cit, co je a co není ve společnosti přijatelné, a jakým způsobem je vhodné své potřeby a sny naplňovat. Artefiletické techniky učí děti vnímat a zachytit niterné prožitky a duševní stavy, čímž pomáhají rozklíčovat jejich vnitřní zmatek a dezorientaci. Postupným zocelováním osobnostních vlastností se přechází na

budování sociálních kompetencí, které člověku usnadňují život ve společnosti. Tímto uceleným přístupem je možné dojít ke změně myšlení a chování.

Jedinci s nastavenou ústavní péčí mohou mít projevy buďto defenzivního či ofenzivního charakteru. (Kaleja, 2011) Pokud je dítě nastavené agresivně, budou jeho projevy viditelné, nejčastěji se u nich budeme setkávat se zkušenostmi s šikanou, ničením majetku a protiprávním jednáním. Oproti tomu děti zaměřené do sebe budou stresové situace řešit častěji útekem, lhaním a užíváním psychoaktivních látek.

Nejsilnější determinant, který vznik poruchy či problémového chování způsobuje, je primární sociální skupina, tedy rodina. Jde o první sociální společenství lidí, kde dochází k sociálnímu učení, zejména nápodobě. Proto největší část naučeného patologického chování pochází od samotných rodičů.

1.2 Rozvoj osobnosti skrze umělecké techniky

Přínosný charakter na děti v rezidenčních zařízeních mohou mít artefiletické výtvarné činnosti díky své preventivní, intervenční či integrační funkci, skrze ně lze rozvíjet pozitivní myšlení, podporovat sebeúctu a sebevědomí, snižovat kulturní a sociální odlišnosti, rozvíjet schopnosti či vést k vytváření a prohlubování mezilidských vztahů.

V první fázi je potřeba upevnit sebepojetí dítěte. Dle Satirové (1994) je nutné na oblast sebehodnocení pohlížet ze dvou úhlů. Každý jedinec je schopný svou osobnost racionálně popsat, na druhou stranu k sobě každý zaujímá velmi subjektivní vztah, ten se následně projevuje v určitých obranných formách chování. Pokud by pracovníci rezidenčních zařízení přehlíželi tuto skutečnost, těžko by u svých svěřenců budovali pochopení a zvnitřnění sociálních norem, podle kterých je nutné ve společnosti fungovat.

V České republice existuje více druhů resocializačních zařízení, jejich vnitřní struktura se odvíjí od toho, zda se specializují na děti s nařízenou ústavní výchovou¹ nebo na děti s uloženou ochrannou péčí², podle toho musí být uzpůsobeny i výtvarné aktivity.

2 METODA ARTEFILETICKY VEDENÝCH LEKCI

Pedagogický personál je učený stavět své výchovně vzdělávací postupy na psychologických principech, přestože lidská duše přesahuje empirické nástroje psychologie. Duševní stavy myslí nejdou změřit nebo změnit pomocí „ověřených“ léčebných postupů, i tak se psychologie snaží nalézt objektivní stanovisko k tomu, aby uměla vysvětlit procesy probíhající uvnitř člověka. (Jung, 1967) Každý člověk je natolik specifický a unikátní, že postupy na něm aplikované nelze unifikovat, nelze uplatňovat jedny metody na různé jedince stejným způsobem.

2.1 Funkce výrazové hry

Tvorba uměleckého díla se dá připodobnit jiné lidské činnosti, tak jako tak do ní člověk v symbolické řeči linií, tvarů, barev, světla a skvrn převádí svůj vnitřní svět, který je mnohdy

¹Ústavní výchova dle Zákona č. 109/2002 Sb., je nařízené rozhodnutí soudu. Ústavní výchova je nařízena dětem, u kterých byla výchova určitým způsobem narušena. Mohlo se jednat o situaci, kdy se rodiče či rodinní příslušníci nemohli o své děti řádně starat a zajistit základní rodinné funkce.

²Ochranná výchova dle Zákona č. 109/2002 Sb., je uložené rozhodnutí soudu. Jedná se o opatření, kdy se dítě chová v rozporu s právními normami státu. Podle závažnosti činů je možné uložit ochrannou výchovu již dětem od 12 let.

samotnému tvůrci ukryt. Výtvarná činnost pomáhá odtajňovat nevědomé city, potřeby a touhy, proto může sloužit jako vhodný resocializační prostředek, který bude s podvědomím jedinců pracovat³. Výrazová hra pracuje s fantazií, která spojuje svět vědomý s nevědomým.⁴ Pedagog musí po celou dobu výtvarné činnosti směřovat k předem zvolenému cíli, musí mu být naprosto jisté, jaké sociální či individuální dovednosti a vlastnosti chce rozvíjet.

Pedagog či vychovatel má v rámci artefietické lekce na starosti provést děti samotnou výtvarnou činností, ale i následnou ústní reflexí. (Slavík, 1997) V průběhu výrazové hry dochází k rozvíření abstraktních symbolů, které by bez vnějšího ústního zpracování mohly vyznít na prázdno. Pomocí reflexe dojde k tomu, že se účastníci nad svými pracemi zastaví a zapřemýšlí. Aby nešlo pouze o subjektivní zhodnocení výtvarného díla, poslouží celá skupina jako zrcadlo a dá tvůrci zpětnou vazbu.

2.2 Škála artefietických technik

Kvůli potřebě cílit na rozvoj konkrétních sociálních kompetencí, je nutné obezřetně volit výtvarné techniky. V rámci projektu se vymezily introspektivní, projektivní, relaxační, prediktivní a skupinové aktivity.

Projektivní techniky dokážou nejlépe pracovat s vnitřním konfliktem dětí. Jsou stejně náročné jak pro děti, tak i pro pedagogického pracovníka, jehož znalosti musí přesahovat do různých interdisciplinárních oblastí a povědomí o osobnosti dítěte i jeho minulosti musí být víc než rozsáhlé. V těchto tematických hodinách se řeší nejen hluboké vnitřní prekoncepty, ale i traumata a nevědomé zážitky. Nejčastěji se pracuje s imaginacemi, které jsou postavené na existenčním příběhu. Dítě se dokáže lépe odrazit od fiktivního příběhu, než začne rozplétat svou vlastní zkušenost. Námět se volí podle potřeby aktuální skupiny, pro příklad může být zadáno téma: rodina, matka, ruce nebo stín mého „já“. Nejvhodnějšími technikami při takto náročných tématech jsou koláže, asambláže⁵, instalace⁶ či inscenace⁷.

Introspektivní techniky slouží k tomu, aby se děti naučily vnímat věci a děje kolem sebe a zároveň pozorovaly, jak na ně okolní vlivy působí. Jde doslova o umění naslouchat, zaměřit pozornost k podnětům a vést nad nimi vnitřní dialog. Postupovat lze tak, že se dítě nejdříve naučí vnímat vnější svět a postupně bude přecházet k analýze vlastních počinů a emocí. V rámci výtvarných činností se využívá galerijní animace a následně výrazových her pracujících se symboly. V průběhu galerijní animace je dětem zprostředkován umělecký svět z jiného úhlu pohledu, v některých chvílích se až doslova dotýkají psychických pochodů samotného umělce. Silný zážitek z galerijních akcí má za účel podnítit dítě k vlastní aktivitě a uvědomělému naslouchání nejen cizích prekonceptů, ale i vlastních. Proto nastupuje druhý

³ Jung (1968) vnímal pozitivní vlastnosti výtvarné činnosti, srovnává ji se sny, protože i do uměleckého výtvaru člověk přenáší obsahy ze svého podvědomí.

⁴ K metafyzickému světu se člověk přiblíží jedině tak, bude-li vnímat řeč duše a její vyjadřovací prostředky. A právě fantazie je jedním z hlavních prostředků. (Jung, 1968)

⁵ Asambláž představuje přechod od plošné tvorby do prostoru, čímž otevírá možnosti a výhody plošné i prostorové tvorby. U dětí s ofenzivním chováním snižuje tenzi a smívá rozdíly v uměleckém nadání mezi dětmi.

⁶ Pokud budou instalace vycházet z psychoterapeutických zásad, může se pedagogický pracovník dozvědět, jak funguje rodinná konstelace nebo sociální role ve skupině dětí.

⁷ Účinnou inscenační technikou je metoda prázdné židle. Dítě tak dostane prostor sdílet své fiktivní postavy vše, k čemu zatím nemělo příležitost.

typ aktivit, které ještě více podpoří zkoumání symbolické řeči vlastního těla. Zde se obvykle pracuje s technikami froasáže, koláže či dekalku⁸.

U prediktivních aktivit se techniky volí na základě věku dítěte, protože u mladších dětí převládá bdělé snění, zatímco u starších už by se mělo pracovat na schopnostech plánování a budování profesních cílů. Nižší ročníky jsou proto podporovány ve fantazijních imaginacích, zatímco dospívající jsou směřováni k otázkám profesního zaměření, k ujasnění svých budoucích cílů a sesumírování svých kladných či slabých stránek osobnosti, které mohou pomoci tyto cíle naplnit. U dětí z rezidenčních zařízení je potřeba upevňovat názor, že za svou budoucnost mají zodpovědnost ony samy. Zejména některé etnické skupiny⁹ přemýšlí a plánují v krátkodobém časovém horizontu. Prediktivní techniky je mohou učit plánovat. U malých dětí poslouží techniky muchláže, enkaustiky¹⁰ či prstomalby. U starších dětí se prediktivní prostředí může vytvořit pomocí techniky kouzelného zrcadla či ostrova přání.

Skupinové techniky jsou ve výtvarné činnosti velmi potřebné, učí děti sociálním kompetencím: spolupráci, toleranci, komunikaci s okolními lidmi. Nejenže vytváří přátelskou atmosféru ve skupině, ale takto nabyté zkušenosti si dítě přenáší i do svého prostředí mimo rezidenční zařízení.

Relaxační techniky lze použít v jakékoliv heterogenní skupině dětí, v rámci sociální pedagogiky se používá při práci s agresivními jedinci i u dětí úzkostných. Velmi potřebné jsou v období zvýšené únavy¹¹. Relaxační techniky je dobré řadit i mezi existenční témata, slouží zde k tomu, aby děti získaly potřebný čas ke zpracování sociokognitivního konfliktu a uvolnily silné emocionální napětí.

3 VÝSLEDKY

U jedinců v rezidenčních zařízeních se vykristalizovala potřeba postupovat velmi obezřetně při naplňování sociálního deficitu. U dětí je v první řadě potřeba rozvíjet a upevňovat vnitřní strukturu osobnosti (např. sebepojetí) a až následně pomáhat zvládat skupinové dovednosti (např. toleranci, kooperaci). Z počátku je vhodné pracovat s projektivními, prediktivními a introspektivními technikami, kde se dítě naučí pracovat se svými skrytými prekoncepty a sny, a postupně přecházet ke skupinovým činnostem. V jakékoliv fázi výtvarné činnosti je přitom možné využít relaxačních technik.

⁸ Obtiskování barevných skvrn je v psychologické diagnostice známo zejména z Rorschachových testů.

⁹ Zejména u romského etnika se pedagogický personál setkává s krátkodobými cíli, skupinovou identitou a nízkou motivací dodržovat sociální, morální a právní normy.

¹⁰ Techniku taveného pastelu lze využít u starších dětí, které již dosáhli určitého stupně motorické zdatnosti.

¹¹ Děti dokážou udržet pozornost zejména ve druhé vyučovací hodině, zatímco silná únava na ně přechází v první a poobědových hodinách.

Použitá literatura

(podle normy ČSN ISO 690)

1. JUNG, Carl Gustav. *The Development of Personality*. 1967. 1991 ed. London: Routledge. Collected Works Vol. 17. ISBN 0-691-01838-3.
2. JUNG, Carl Gustav. *Analytical Psychology: Its Theory and Practise*. 1968. (a.k.a. "The Tavistock Lectures")
3. KALEJA, Martin. *Etopedie*. Opava, 2011. Studijní text. Slezská univerzita v Opavě Registrační číslo projektu CZ 1.07/2.2.00/15.0173.
4. SATIROVÁ, Virginie. *Kniha o rodině*. Přeložil M. ČERNÝ. Praha: Práh, 1994. ISBN 80-901325-0-2.
5. SLAVÍK, Jan. *Od výrazu k dialogu ve výchově*. *Artefiletika*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7184-437-3.
6. Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů.

Výzkumný záměr, projekt

Dizertační výzkum

Kontaktní údaje

Mgr. Michaela Matějková
Katedra výtvarné výchovy PdF MU
Poříčí 7
Brno 603 00
Tel: 605 402 952
email: michaelamatejkova19@gmail.com